

*Богдан Дмитрович Бондаренко,
аспірант кафедри теорії права та держави
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ЗАКОНОМІРНОСТІ У ПРАВІ ЯК ЗАСІБ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВ ЛЮДИНИ: ПІДХОДИ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ

У сучасному суспільстві проблема людиноцентризму у праві є актуальною, адже існуючі соціально-правові процеси та розвиток правової реальності потребують пошуку аспектів природного взаємозв'язку права і людини та їх взаємного впливу. Фундаментальною складовою правової реальності є державно-правові закономірності, які відображають об'єктивний взаємозв'язок її елементів. Водночас категорія закономірностей є недостатньо дослідженою у теорії права, незважаючи на те, що правові закономірності є основою предмета цієї науки. Призначення закономірностей залишається недослідженим, так само, як і їхній зв'язок із людською природою права та принципом верховенства прав людини. Зазначене обумовлює мету цієї публікації – визначення дефініції державно-правових закономірностей, обґрунтування зв'язку між загальнотеоретичними закономірностями та людською природою права, з'ясування ролі зазначених закономірностей як засобу відображення людської природи права та верховенства прав людини, виокремлення основних критеріїв класифікації закономірностей.

Розпочати дослідження варто передусім зі з'ясування категоріального виміру закономірностей у праві. На нашу думку, державно-правові закономірності – це об'єктивно обумовлені, необхідні для пізнання сутності державно-правових явищ, загальні, тривалі, причинно-наслідкові зв'язки, що забезпечують пізнання держави і права як динамічних політико-правових явищ, які є змінними і визначають взаємодію державно-правових явищ між собою, із суспільством та основними сферами його життєдіяльності [1, с. 573]. На основі наведеного розуміння закономірностей з'ясуємо аспекти взаємозв'язку правових закономірностей із людською природою права та відображенням принципу верховенства прав людини.

По-перше, державно-правові закономірності – це надбання людини. Виникнення, існування і розвиток закономірностей пов'язані з людською діяльністю, вдосконаленням суспільства та права як засобу його регуляції.

По-друге, характерною рисою закономірностей є їх еволюційний характер. Правові закономірності є динамічними, вони постійно розвиваються, що зумовлено зв'язком державно-правових явищ із суспільним розвитком. Крім того, еволюційний характер є рисою людини як біологічного виду. Закономірності характеризують становлення уявлень про принцип верховенства прав людини.

По-третє, закономірності відображають динаміку ставлення суспільства до людини. Зміна ставлення суспільства до людських свобод та цінностей відображається у правових закономірностях. У наш час можливо стверджувати, що визнання верховенства права, прав і свобод людини та громадянина є закономірним, адже воно ґрунтується на еволюційно-історичному процесі розвитку суспільно-політичної думки.

Зважаючи на природу принципу верховенства прав людини, можливо стверджувати, що існування та фундаментальне його значення є закономірним. Верховенство прав людини уособлює природне право, будучи системоутворюючим та інтегруючим принципом права, який надає можливість закріпити на законодавчому рівні ціннісний вимір людини в сфері держави та права. На нашу думку, фундаментальна роль цього принципу у сучасному праві є історично обумовленою та пов'язаною з розвитком цивілізації. Внаслідок історичних періодів розвитку суспільства, характерною рисою яких була зневага до прав і свобод людини, людська цивілізація за допомогою науки та практики, розвитку уявлень про природне право еволюціонує до визнання верховенства прав людини. Цей процес має всі ознаки закономірного, адже він є динамічним, відображає ставлення суспільства до людини, є об'єктивно обумовленим, загальним, тривалим та причинно-наслідковим. Таким чином, в аспекті державно-правових закономірностей та природного права принцип верховенства прав людини має ознаки такого, який закономірно виник, розвивається і функціонує.

Зазначене дає підстави стверджувати, що державно-правові закономірності є важливим засобом відображення людської природи права через принцип верховенства прав людини. З'ясувавши аспекти взаємозв'язку закономірностей з людською природою права, обґрунтуємо підходи щодо класифікації закономірностей. У юридичній літературі існують різні думки стосовно підстав і способів виокремлення різновидів державно-правових закономірностей, що обумовлює відсутність єдності позицій науковців із цього питання. Тому дослідження різноманітних видів державно-правових закономірностей не вбачається ефективним без обґрунтованої їх класифікації.

Поняття «класифікація» походить від лат. *classis* – клас і *facio* – роблю. Зазвичай мається на увазі система розподілення об'єктів (процесів, явищ) за класами або групами відповідно до визначених ознак та належить до різновидів аналізу [2, с. 30]. Класифікація використовується як засіб для встановлення зв'язків між поняттями або класами об'єктів, а також для точного орієнтування у різноманітті понять або відповідних об'єктів. Вона повинна фіксувати закономірні зв'язки між класами об'єктів з метою визначення місця об'єкта в системі, яке вказує на його специфічні властивості. Класифікація досліджуваних об'єктів сприяє руху науки від рівня емпіричного накопичення знань до рівня теоретичного синтезу, системного підходу. Такий перехід можливий лише за умови теоретичного осмислення різноманіття фактів. Існують підстави стверджувати, що класифікація, яка базується на глибоких наукових основах, не лише є в розгорнутому вигляді картиною стану науки або її фрагмента, а й дає змогу робити обґрунтовані прогнози відносно ще невідомих фактів або закономірностей.

Характерними ознаками класифікації як процесу є такі:

- а) класифікація є процесом розподілу, групування, систематизації;
- б) здійснюється відповідно до встановлених ознак;
- в) у результаті класифікації утворюється хоча б один клас або група;
- г) відображає зв'язки між об'єктами та явищами;
- г) забезпечує точне орієнтування у різноманітті класифікованих об'єктів та явищ.

Звертаючись безпосередньо до класифікації державно-правових закономірностей, слід зауважити, що їй властива специфіка, обумовлена низкою чинників. По-перше, класифікації підлягають абстрактні явища, що певним чином знижує її наочність і можливість перевірки на практиці. По-друге, між двома закономірностями відсутня чітка межа, як, скажімо, між двома правовими нормами: закономірності діють у комплексі, часто переплітаючись і переходячи одна в іншу. Тому для класифікації, і не лише, особливого значення набуває правильно обране формулювання закономірності. По-третє, всі логічні операції здійснюються не власне із закономірностями, а з науковими уявленнями про ці закономірності. Закономірність майже ніколи не можна вважати до кінця встановленою – з гносеологічних позицій доцільно тримати знання про закономірності під сумнівом, що скорочує вірогідність помилки і не сприяє реальному характеру класифікації. У зв'язку з цим класифікації слід піддавати переважно такі закономірності, достовірність яких викликає мінімум сумнівів.

В. Козлов зазначав, що всі наявні класифікації державно-правових закономірностей мають значною мірою вірогідний характер і в кращому випадку ілюструються одним-двома прикладами [3, с. 32]. З метою подолання цього, уявляється необхідним враховувати існуючі класифікації для характеристики кожної з обґрунтованих наукою закономірностей.

Різнноманітні підстави класифікації державно-правових закономірностей обґрунтовані у працях С. Алексєєва, Ю. Ветютнева, В. Кудрявцева, П. Рабіновича та ін. На думку П. Рабіновича, види державно-правових закономірностей можливо класифікувати:

- за змістом, типом зв'язку – генетичні, структурні та функціональні;
- за дією закономірностей у соціальному просторі – внутрішні і зовнішні;
- за сферою дії закономірностей у державно-правовому просторі – загальні й окремі;
- за історичними межами дії – всезагальні, формаційні і особливі;
- за способом здійснення, формою прояву – динамічні і статистичні [4, с. 154].

Відповідно до класифікації, запропонованої С. Алексєєвим, правові закономірності поділяються на загальні закономірності виникнення та розвитку права; загальні структурно-функціональні закономірності права; специфічні закономірності виникнення і розвитку права; специфічні структурно-функціональні закономірності права [5, с. 123–134]. В. Кудрявцев виокремлює загальні соціально-історичні закономірності, властиві певному суспільному ладу; внутрішні закономірності права як соціального явища; закономірні зв'язки загальних соціально-історичних закономірностей, властивих певному суспільному ладу з внутрішніми закономірностями права як соціального явища [6, с. 54].

Розширює обсяг класифікації державно-правових закономірностей Ю. Ветютнев, пропонуючи додаткові ознаки для виокремлення видів закономірностей [7, с. 48]. На переконання вченого, закономірності класифікуються: за змістом – закономірності виникнення, буття, функціонування та розвитку; за структурою – однооб'єктні та багатооб'єктні закономірності; за типом зв'язку – причинно-наслідкові та функціональні; за масштабом – глобальні та локальні; за рівнем узагальнення – емпіричні та теоретичні; за часом дії – постійні та тимчасові; за логічною природою – логічно допустимі та логічно необхідні; за сферою дії – загальні та спеціальні. На думку вченого, в дійсності класифікувати державно-правові закономірності можливо за значно більшою кількістю підстав. Як підстави слід використовувати такі ознаки, які характерні для всіх явищ, що піддаються класифікації, але в змісті яких у цих явищ є певні відмінності.

У юридичній літературі обґрунтовано й інші критерії класифікації державно-правових закономірностей. Зокрема, іноді як основний критерій пропонують використовувати соціальне значення закономірностей, відповідно до якого їх розподіляють на позитивні, що сприяють позитивним змінам, і негативні, що негативно позначаються на правовому житті [8, с. 3–5]. Дійсно, державно-правові закономірності як фактори соціального розвитку цілком можуть отримувати в суспільстві позитивну або негативну оцінку. Однак це саме оцінка, а не класифікація, адже сприйняття тих чи інших закономірностей як корисних або шкідливих має суто суб'єктивний характер і може істотно різнитися в окремих індивідів або соціальних груп. Крім того, багато закономірностей мають з цієї точки зору нейтральний характер, тобто позбавлені яскраво вираженого позитивного або негативного забарвлення.

Традиційним для філософії є розподіл закономірностей на динамічні, що відображають чітку однозначну, жорстку залежність між явищами, і статичні, що характеризують взаємодію безлічі однорідних явищ і мають імовірний, неоднозначний характер [9, с. 7–8]. Як видається, у галузі держави і права така класифікація не може бути цілком сприйнята. Передусім із суто етимологічної точки зору протилежністю динаміки є статика, а не статистика. Крім того, ще в 20-ті роки ХХ с. у процесі перших дискусій про динамічні і статистичні закони в природі і суспільстві було визнано, що динамічна закономірність не існує у сфері соціальних явищ, оскільки «не пристосована до вивчення законів колективу» [10, с. 455].

Таким чином, державно-правові закономірності є засобом відображення людської природи права та принципу верховенства прав людини. Закономірності є людським надбанням, вони мають еволюційний характер і відображають динаміку ставлення суспільства до людини.

Використані джерела

1. *Закономірності як засіб інтеграції поглядів на предмет загальнотеоретичної науки* / Б. Д. Бондаренко // Альманах права. Ціннісно-правові засади сучасних інтеграційних процесів в Україні. – Вип. 6. – Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2015. – С. 572–576.
2. *Основи методології та організації наукових досліджень* : навч. посіб. [для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів] / за ред. А. Є. Конверського. – Київ : Центр учбової літератури, 2010. – 352 с.
3. *Козлов В. А.* Проблемы предмета и методологии общей теории права / В. А. Козлов. – Л., 1989. – 120 с.
4. *Рабінович П. М.* Основы общей теории права та держави : навч. посіб. / П. М. Рабінович. – Вид. 5-те, зі змінами. – Київ : Атіка, 2001. – 191 с.
5. *Алексеев С. С.* Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М., 1981. – Т. 1. – 360 с.
6. *Кудрявцев В. Н.* Право развитого социализма: принципы и закономерности / В. Н. Кудрявцев // Вопросы философии. – 1983. – № 12. – С. 54–62.
7. *Ветютнев Ю. Ю.* Государственно-правовые закономерности (Введение в теорию) / Ю. Ю. Ветютнев ; под ред. А. Я. Рыженкова. – Элиста : Джангар, 2006. – 204 с.
8. *Власенко Н. А.* Закономерности развития политико-правовой реформы / Н. А. Власенко // Проблемы осуществления правовой реформы. Тезисы научно-практической конференции. – Тюмень, 1990. – С. 3–5.
9. *Гончарук С. И.* Объективные законы и их отражение в философии и в конкретных науках / С. И. Гончарук // Философия и общество. – 1999. – № 3.
10. *На переломе* (философские дискуссии 20-х годов). Философия и мировоззрение / сост. П. В. Алексеев. – М., 1990. – 528 с.

Бондаренко Б. Д. Закономірності у праві як засіб відображення принципу верховенства прав людини: підходи до класифікації

Аналізуються дефініції державно-правових закономірностей, обґрунтовується зв'язок між загальнотеоретичними закономірностями та людською природою права. Автор з'ясовує роль державно-правових закономірностей як засобу відображення людської природи права та верховенства прав людини, виокремлює основні критерії класифікації закономірностей.

Ключові слова: державно-правові закономірності, закономірності у праві, верховенство прав людини, предмет загальнотеоретичної науки, класифікація правових закономірностей.

Бондаренко Б. Д. Закономерности в праве как средство отображения принципа верховенства прав человека: подходы к классификации

Анализируются дефиниции государственно-правовых закономерностей, обосновывается связь между общетеоретическими закономерностями и человеческой природой права. Автор выясняет роль государственно-правовых закономерностей как средства отображения человеческой природы права и верховенства прав человека, выделяет основные критерии классификации закономерностей.

Ключевые слова: государственно-правовые закономерности, закономерности в праве, верховенство прав человека, предмет общетеоретической науки, классификация правовых закономерностей.

Bondarenko B. Law regularities as a means to display the rule of human rights: approaches to classification

The aim of the paper is to research the definition of General theory of law and state regularities and to explore the correlation between law regularities and human nature of law. The author identifies the aspects of law regularities as a means to display the rule of human rights, explores approaches to General theory of law and state regularities classification.

Key words: general theory of law and state regularities, regularities in law, the rule of human rights, law regularities classification, the subject of general theory of law and state.